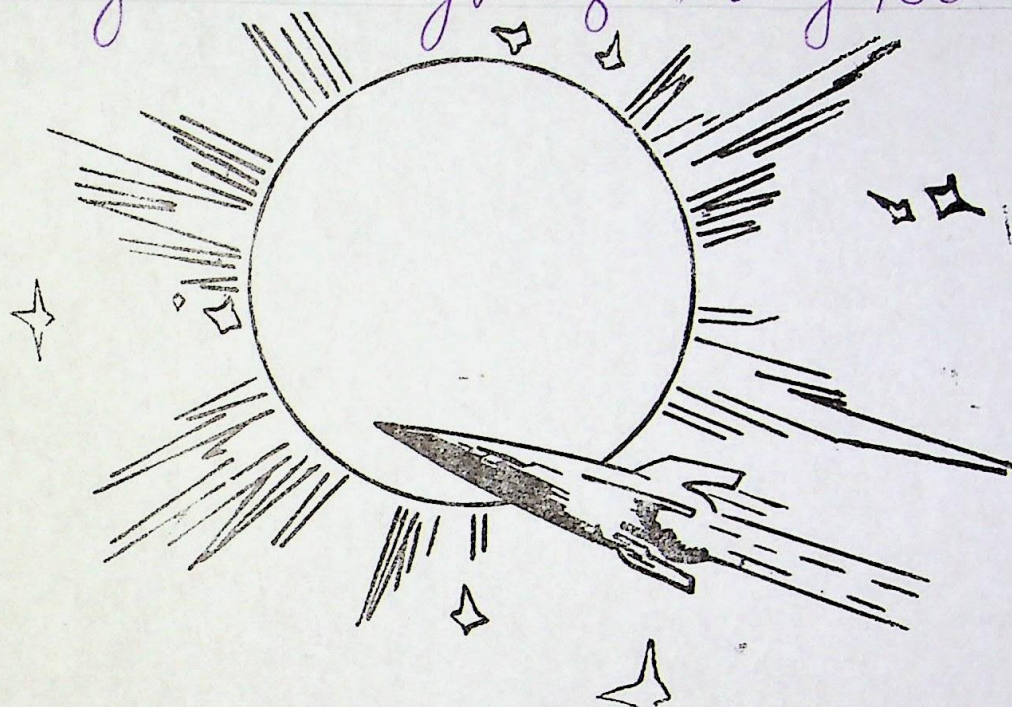

15
1
112211
ДЕРЖАВНИЙ
СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Голод на Сумщині у 1932-1933 роках.

51.

Спогади жителів м. Лебедина
Лебединського району.

ПАПКА ДЛЯ ПАПЕРІВ

6 вересня 1990 року
13 документів
52 аркуші

ДЕРЖАВНИЙ
СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ
Фонд № 122211
Карт № 1
Том № 51

226¹
Із спогадів Уляни Митрофанівни Вільбой з
вулиці *Курбанова* в Лебедині

Мама моя Михайлівська. В її батька, а мого дідуса Пилипа Кіндратовича Пукала було 4 десятини землі. Багато це по тодішнім міркам чи мало, я не знаю розумію. Знаю тільки, що жили, як і всі Михайлівчани: і не голодували, але й не лінилися. Дідусь в колгосп записався, та влада всеодно причепилася. Ні, те що хліб весь до дубки забрали, те вже ладно - у всіх забирали. А то викликали його синів Степана та Івана до сільради і так категорично: "Ідете з активом розкуркулювати глитаїв." Хлопці, звісно, заартачилися. Кажуть: "Хіба ми злодії, щоб чужим житися? Ми на себе й самі заробимо."

Обідилось тоді начальство, кріпко обідилось. От і пустило за вітром весь рід. Оставили дідові собаку та kota. Померли Михайлівчани з голоду. Бабусю гаразд і до глинища не дотягли. На півдорозі зарили. А Старший син Степан вижив. Він у Донбас поїхав, от на пайку й вижив.

Я з сестрою Пашею жила в Лебедині на Зарудці. Голодного горя тек набачились чимало, але не померли. Мама в заготскоті робила. А там свиней хлібом годували. Ну, не зовсім щоб свіжим хлібом, а сухарями. Їх звідцілься у мішках одержували. Мама намочувала свиням корита сухарів, ото з тих корит і нам діставалося. Вирости сухаря - Боже борони. Засудять. І все ж крали. Свині коло корита не миряться, а мама їх мовби розмиряє та й жалне жменю. Що в рот, а що й у пазуху.

Мені оце й досі в голові не вкладається: нехай ці свині і племінні, нехай ці свині і для Грузії призначалися, але скажіть: навщо їх годувати сухарями в той час, як люди з голоду вмирають?

А ще мама робила по денно по людях: харчі хазяйські і три карбованці плати на місяць.

Трохи виручив *Торгсін*. В нас Ікона в срібній ризі була. Мама колись прислужувала в Щитинихи - хазяйка й подарувала. Так ми

ризу зняли та й однесли в торгсін. Дали нам борошна, ще там чогось, так до тепла й дотягли.

Пам'ятаю, як фінангент нас за несплату податків розпинав. Не буду називати його прізвища, бо загинув він од німців. Стоїть мама перед фінангентом пухла вже, за одвірок руками тримається, а він: «Я тобі покажу, як паразитувати на шії держави!»

Наш куток Лебедина мабуть найлучче вимер. По сусідству Наталка й Федот Древалі жили. Спочатку помер II брат. Федот вирив для нього на городі ямку. Далі вмер і сам Федот. А тоді упокоїлась і Наталка. Мама II коло містка на Зарудці зарилася. А ще вимерли всім сімейством Колісники, Куткові...

Як косили сіно під Чернелим для заготскоту, то я там копичі зносива. Іду раненько на луг чернелівською дорогою і страшно стає: по узбіччю то тут, то там лежать люди. Більшість уже мертва, а є такі, що ще щось белькочать, корчі їх ламають, комахня догризає. Отаке було. Сказати кому - не повіре.¹⁷⁶

Із спогадів Варвари Пантеліївни Грушки з
вулиці Деревеньки

У нас на цій окраїні лебедина було кілька колгоспів: Імені Леніна, Імені Сталіна, Імені Шевченка... Всі роки їх обдирали, як липку, а того року - й подумать страшно. Хліб звозили в тоді уже розгромлену ~~церкву~~ Вознесенську церкву. Під самі зводи насипали, по дощатих трапах люди ходили. А зерно ні гаразд одвіяне, ні гаразд висушене. Давай - щоб скоріше з першою заповіддю впоратись. А як все одвезли - за посівне взялися. Трудодень і до того як здохляка був, а тепер і зовсім ніщо. Та й оте "ніщо" за облігації вираховували, а кому й устигли щось дати через тиждень-два одібрали. А одбираючи поцупили не тільки на трудодень дане, а й дядькові домашні припаси: з горища, з погреба, з ями, з комори, із запічка. Ще сніг не ліг, а люди вже пухнуть. Були мудріші - протоптали стежку до церкви: вороння вікна повибивало та то за лапками, то за крильцями щось витягне. А люди на тих крихтах пасуться. Узнала про те влада: заборонить розбазарювання! Кинулись до хліба, а він уже й згорів, і поцвів... Послали людей з лопатами: перекидайте, сушіть. Насмішка, та й годі. Хіба лопатами висушиш, як товщина того кімляка метрів із п'ять. Сморгіда аж груди спинаються. Всеодно, тих, кого послали грабловати хліб, вважали щасливчиками: як не як - наїдяться. Правда, жувати ту гіркоту треба було теж потайки, щоб наглядач не побачив. А під кінець зміни ще й остюки із зубів повиколупувати. Наглядач з мільціонером в рот заглядали. Узрять остюк - добре, як тільки зуби виб'ють, а то ще й судитимуть, як хлібну контру. Правду кажучи, ні суди, ні зуботисини людей не страхали. Потайки аж запижались цвільним зерном. А тоді розпирало їм животи, корчилились у муках, тут же під церквою і вмирали. Таких відвозити на звалище не поспішали. Нехай лежать тут, для острашки: нехай менше жруть народного добра, а більше проявляють трудового ентузіазму з грабарками. Завідував тим зерном Савка Сліпець з Будильської.

4.

Із спогадів Олени Давидівни Демченко
з вулиці Довгалівки

Жили ми в Лебедині по вулиці Безимівка. Землі було щось із півтори десятини: пшуга-пшугою, тепер її сосновим лісом засадили, молода Кобцева посадка на ній росте. На ті півтори десятини, крім батька-матері, ще й нас восьмеро ротів: Василь, Іван, Федір, Гриша, Коля, Наташа, Галя і я. Старші - ті вже парубки: один на столяра вчився, другий - на жестяника, а ми - таке, дріб'язок. Мені тоді років десять було, а Галі на п'ятий повернуло.

Робили всі по-чорному. Батьки в полі, а вся домашня робота на дітях була. Тоді не сонце дівчурі будило, а навпаки. Розбуркає мати нас найменшеньких ще тільки сніг і марш у поле горобців ганяти. Ідемо з Галею, а ноги не несуть - страшно. Учора сусідські дітки діти казали, що коло Кобцевої посадки вовка бачили. Галя каже: "Ле, а можна, як вовк нападе, я за тебе захищуся?" Ото такі були ми куркулі. Якщо по-правді так куркулі стали оце тепер: нігті такі, що й носа не висякає, розмальоване, розпудрене, розцяцьковане, а в голові - що завгодно тільки не робота.

У колгосп ми пішли не огинаючись. Батько казав так: меду там не лишнього та й на нашій пшугі його не буде. Проробили в колгоспі рік чи мо й два, а платні, крім спасибі, ніякої. Пішов батько в правління та й каже: як я на своїй латці порпатимусь, так хоч діти з голоду не подохнуть. Оддайте мою телицю і нехай ваш колгосп вам і буде. Дуже й не сперечалися, тільки насварилися кріпко: не більш, як через тиждень-два сам на колінцях до колгоспу приповзеш. А вже другого дня "Індусячий" податок принесли: "Індусами" називали тих, хто захотів працювати індивідуально, ото їх і податками якимись непомірними обкладали.

Закусив батько губу, що було - спродав. Сплатив. А днів через три - ще більший податок. Продав батько телицю, дві кози, де крашу одіж, три дубові діжки було - залишився сам із матір'ю та нас купка на полику. Все одно на весь податок грошей не хватило. Проїшов тиждень

/такий був встановлений строк для сплати податку/- з'явилися урядовці описувати "движиме і недвижиме". Це вже під осінь було, холодами повіяло. "Движимого" у нас уже не було, а "недвижиме"- стара хата під соломою, клуня та хлів. Оцінили їх, описали - все одно на податок не вистачає. То ж, щоб з державою поквитатись за решту податку, присудили батькові 6 місяців принудити і одробити цей строк у колгоспі.

Уповноважений регоче: "А що я тобі, Давиде, казав? Повзи тепер на колінцях до колгоспу. А не то - передумаю і замість 6 місяців шість років втелюшу".

Доки з тим уповноваженим лаялися, аж гульки - жевжики уже й хату розтягують. Парки з даху летять, дати тріщать, лутки виважують... А керував тими жевжиками Костенко Пантелій з Довгалівки. Цапом його дражили. Голос у нього був такий козинячий-козинячий: "Ме-е-е-не не прошибе-е-ете-е-е!" По сусідству з ним у людей був цап так не розбереш: чи то цап мекече, чи Пантелій балакає.

Помагачем у нього був ще один дурисвіт- Бакис з Безимівки. Все про світову революцію кричав. Це по-вуличному його так, а прізвище зовсім Інакше. Не буду називати, а то як прочитає про свої чорні діла, то од переживання зовсім пропаде в чоловіка голос. Хто ж тоді буде баса тягнути в церковному хорі на Кобільчі. Цікаво, чи й тепер у церковному хорі він знічев'я, як тоді, вигукує про світову революцію?.

Як почали нас розтягати, то я хоч і мала, а найдужче "пробі" кричала. Так мене Бакис і вирішив залерти в сараї, шворнем хотів прогонити зачопити. А я той шворінь як вирвала з його рук та як трахну його по правиці - він аж заскавучав осоружний.

Оте "не прошибе-е-е-те-е-е" ще й зараз у вухах. Не Пантелій, а нелюд якийсь. Тещу свою за те, що в колгосп не пішла, викинув з хати, а хату в колгосп здав. І людей настрахав: хто пусте її ночувати, то й того розкуркулить.

Химка Пантюшка ногами не ходила. Спужла вся, на полику лежала. Так він її за носи з хати виволік і як падлоку на дорозі кинув.

Скільки тоді людських гнізд поруїнували! І головне— мовчи І не писни, бо ще гірше буде. Ні похвалитись нікому, ні поскаржитись. І залякані люди мовчали. Вмирили, а все одно мовчали. Батьків товариш так той повкладав діток спати / у нього їх восьмеро чи дев'ятеро було/, а тоді прикрив в'южку І сам із жінкою коло них приліг. Прийшли буксири хату розкидять, а в хаті ціле кладовище.

Не став батько на коліна перед дурисвітами. Плюнув їм та й поїхав у Ленінград. Потайки, звичайно. А властям що? — немає хазяїна — заперли матір у буцигарню. Ще на Кобіжчі де тепер бібліотека отам І запирали. Та мати втекла. Переховувалась на Будильській у свого брата Семена. В копиці соломі ночувала. І найстаршу сестру мою, Наташу, в погребі коло церкви три доби держали: признавайся, куркульський вилупок, де батько!

А тут уже й голод починався. Зима ще й не всілася до пуття, а люди вже пухнуть, а люди вже мруть. Коли це од батька вІсточка прийшла: тікайте всі сюди, тут хліба невпоїд, цілі гори.

Нездіймашапка Кирило із Шульгівки дав нам пів відра ~~капусти~~ квашеної капусти на дорогу, а вночі І на залізницю вивів: хай вам Бог помагає.

Скільки того горя в дорозі надивилися! Хоч би й у Москві на вокзалі— прямо забито пухлими людьми. Гуртами по куточках скиглять, руки простягають: подайте, Христа ради! Люди в місто, поближче до хліба виповзти просяться. /Тоді ні Москва, ні інші міста коло неї не голодувалих. Цього тернового вінка тільки Україна вдостілася./

Ні, з вокзалу нікуди не можна: щоб зарази по місту не розносили, щоб вигляду столиці не псували. Та й роботи менше. В гурті подохли, гуртом повантажили, гуртом у Харківський чи Київський поїзд повкидали— їдьте звідки приїхали. А то розповзуться по всій Москві — тоді їх визбируй. Питає було тих нещасних мати: звідкіль ви, люди? А вони: з Київщини, з Білоцерківщини, з Катеринославщини, з Херсонщини! Та всі рослі, великі, не проти тамошніх. "Так у вас же там хліба, як

море"- знову мати. А вони: "Було море, та більшовики вигребли все до зернини".

Ми й по Лебедину знали як вигрібають. У кого вигребли, ті в першу чергу й померли. А найперше - діти. Вони тоді не в радість були, а на горе. Бондарка Тетяна своїх у Харків одвезла. На базар. Постійте, дітки, тут, а я піду хлібця вам куплю. Ото й по сьогодні вони того хлібця ждуть. Пізніше на собі волосся рвала- це ж я своїх дітей зрадила.

Приїхали в Ленінград, а в батька й справді хліба гори: з Ідальні недоїдки звозили на конюшню, то він де більших шматків наодкидає- вже ціла гора окрайців у кутку.

Як сїли ми коло тєї гори, як взялися за неї. Уже нас і порозувало, уже й порозпирало, а ми ніяк не одірвемось...

А тоді Галя на запалення легень захворіла. Тижнями згоряла. А в лікарню-ні. Я коло вас, маме, хочу вмерти,-каже. А тоді ж як було?- дитину в лікарню, а самі хода. Кидали дітей.

Наташа та пішла в найми. Такі, казала, гарні люди були- Марія та Василь Іванови. Вона їм і попере все, і їсти наготовить, і поприбирає, і на базар сходить. Вони прямо не натішаються нею: як ти, Наталіє все встигаєш?-кажуть. Наташа їм і дівчинку Ріту нянчила. Тепер вона лікарка- Маргарита Василівна!

А жили Іванови в достатку. Привезуть було їм ящиків п'ять-шість апельсинів - пий чай хоч залийся. А тоді в Наташі руки на примусі обгоріли. Так вони по-людськи обійшлися: не вигнали, не виштовхали, а лікували.

В Ленінград тоді багато з України нашлося. І лебединців багато було. З Довгалівки Кирилко з жінкою Одаркою теж у Ленінград од голоду втік. Іду колись із ними в трамваї, а нас і машини, і мотоцикли обганяють. Я до того гамору вже звикла, а тітка Одарка вперше ~~жик~~ мотоцикла побачила. Як схопить чоловіка за руку, та як підскоче: "Кирюша, Кирюша! Диви-диви яке маоеньке побігло!"

Тоді наших земляків за три версти було видно. По-перше, всі

вони рослі, крупні. А по-друге, до темпів міста не призвичаєні, мову тамешню не дуже розуміли. Гукають мамі матроси з машини: "Хазяюшка, держи подол- хлеба бросим!" А вона бідна не знає що таке "подол". Насилу розтлумачили їй що воно таке, регочуться. А вона з них: "Господи. які не тямущі. Це ж пелена!"

Ми з мамою і Галею подалися на роботу в радгосп "РІВАНІ" "Гігант". Пололи брукву, капусту, обгортали картоплю. Жили в казармі на другому поверсі. Чотири сім'ї втікачів з України в одній кімнаті. Харчувалися чим прийдеться. Найтривіш- - це в батька на конюшні. А ще на вигоні паслися. Там асанізатори з бочок виливали так на тих коржах-виливках щавель лопушистий ріс. Ото ми жмутами, жмутами та в рот. Люди було: "Детий, не еште, там же ~~мехи~~ нечистоти". А інші: "Дак это же хохлы. Сами не захотели свой хлеб растить. Приехали, лодыри, на наше изживание наш уже печеный кушать!"

А тоді я узнала дорогу до ~~Харків~~ лікарні. Там недоїдки хліба викидались уже не "проті", а з маслом, з варенням. Не життя пішло, а розкіль. Мабуть так і залишилися би в тих краях та от біда: ночами почали облави робити і безпаспортних відловлювати. Залітають серед ночі в казарму: ні с места, перевірка паспортів! Так ми з мамою вис-трибнули колись у вікно з другого поверху, повикручували ноги, ледве доповзли в поле. Два тижні жили в скирті. Вночі виповзеш на щавель, напасешся та й знов у скирту. Мама ГІУ боялася, а я вовка. Ледь щось шелесне так на мені все й холодне.

Господи, де тільки ми не жили, де тільки нас не носило. І в городі Луга жили, і в Великих Вікнах, і в Петергофі. Тільки це не самих містах, а по радгоспах, по польових бригадах. Радгосп "Гігант", "Крылья Советов" ще якийсь там... Всюди нас хватало. А тоді як зачастило: і сю ніч облава, і на другу ніч облава, і на третю... Порадилися батько-мати та й давай додому збиратись. Ну що, поїдемо, дітки, питають.

Ввечері помолилась я Богу: святий Самсон хай присниться мені сон: як найду знайду тоді тут буду, не знайду нічого - додому дорога. І приснилося. Щось під мостом у болоті загубила. Шукала-шукала таж так і не знайшла. Прокинулась, а батько-мати уже вуздики в дорогу в"я-

Вибрались на вокзал, поїзда ждемо. Коли це розголос пішов: Кірова вбито, Кірова вбито! Ми полякалися. Мама каже: "Давайте, дітки, бігом додому в Лебедин, а то ще на нас подумают, ми ж без паспорта."

Ото заморочені та застрахані були: як це з вокзалу та на Лебедин бігом?

Приїхали в Лебедин: ні кола, ні двора, ні картоплинки. Пішла мама ~~похитухами~~ у город та й стріла там Лізу Корлиху./Дочка її Марія Іванівна тепер у суді працює/. Ото Ліза й дала її капусти-ну та кілька картоплин. А тоді позичили лопату та настругали нею на Вільшанці очерету, та й зварили борщ. Так і вижили.

Мій батько, Забуга Михайло увесь вік робив як в'їл, жив у Забугах, а жінка його при родах померла, то він із малою дитиною ходив по людях щоб хто із жінок його сина ~~крудив~~ погодував груддю. І до овець приставляв, щоб посмокотало. Отари пана Красовського були в степу під Забугами, ото туди й носив.. Як тільки він із ним натерпівся - божечко. А жило маленьке в рукаві кофуха. Як уже далі нікуди, то батько його в другий рукав пересаде, а той виверне та й суше. Так і жили. А тоді батько пристав у приїми в Лебедин до Костючки Орини. Робили по чорному: ні доспали, ні з'їли. Нажили ще четверо дітей. А восени 1932 року їх вигнали з хати, а засіяний житом город оддали сусідам. Сказали, що хату забрали за те, що не сплатив податок. А воно було як: батько налог таки сплатив, а вони тоді виписали другий - 866 рублів. а квитанцію йому не принесли, мов би як забулися. Уповноважений Костюк мав принести і не приніс, а вже потім звинявся. Каже: їй богу - забувся. А тоді було строго: як три дні пройшло і не сплатив - геть з хати. І вигнали. Забрали все: подушки, рідна, одягу. При батькові жило дві невістки і в кожній діти. Я тільки й узяла з собою кошелю і в неї встигла поставити горщик з божем. Ото й усе..

Хоч би коштував і приніс ту квитанцію всього б ми не сплатили, бо де таких грошей візьмеш, як кінь тоді коштував 40 рублів, а корова - 30.

А виганяли зв' хати, подушки тягли хто? Та свої ж: Грицько Острог по вулиці Острог Горбатий. А ще Тимошка Петрун, Василець - по вулиці Бакис Мікохра. Той що тепер на Кобільці в півчій співає. А тоді ще Напріян з Кобільці, Вірівський Андріян із Шкарупівки. Він на пожежні все робив. Кримця з хати вигнав та й жив у його

Його хаті по вулиці Шкарупівці. Тепер вона Ватутіна називається. А тоді ще Микола Безкоровайний. Такий скажений був, що боже. Мати моя баче як він людей мордує, то коли десь стрінетися з ним - хреститься й молитву шепче. А він у хату зайде як хазяїн і горілки вимагає. А тоді яешню Ість і каже: "І яешню поїм, і тебе, Оришко, з'їм." Не меншими дурисвітами були Алексенко та Кость Кошелько /він же Калфніченко/.

Я спочатку пішла до батька жити так Бакис Микохря батька вимагав і сказав, що й його з хати вижене, і хату усупільне. Пішла я тоді з дітьми по чужих людях. А тут таке пішло вже: голод такий почався, що світ такого не бачив. Люди всі поголовно пухлі, та мруть, мруть. От мене й напоумило: тікати звідси треба. Чоловік пухлий, діти пухлі, я ледве ноги переставляю. От ми й виїхали в Олевськ, там казарми прикордонникам будували. А в Білорівичах - залізничний міст. Везуть нас прикордонники дрімучим лісом, а ми пухлі, їсти аж шкура болять. Грибів кругом як насіння, а од воза ні на крок - кордон. В бік ступнеш то ще й вистрелять. Отам ми враз одтухли. Харчі добрі. Одтухли ще й грошей заробили. А рідня в Лебедині вся з голоду вимерла. Брат мій Тихін так розпух що ледь ноги пересував. Пішов він вночі на свій бувший город настригти колосків жита -уже наливалось. Він його і сіяв, і волочив зосені, а тоді ж город оддали нетруженим. Так його там у житі новий хазяїн Петрун Тимоха і вбив кілком. І йому за це нічого, бо вбив врага народу. А брат Іван вижив того, що через газету одказався од батька - матері, бо не давали роботи. Батько й каже: одказуйся, Ванько, а то й ми здохнемо і ти погибнеш. Як одказався - відразу дали й роботу, й пайок.

Знущалися з людей і суду на них не було ніякого. І тоді вони робить не хотіли, і пізніше не хотіли. Майже всі ножежниками повлаштовувалися. День на казенному топчані сплять, а три дні дома виле-

жукт'ся. Здоров'я зберегли, а тепер у церкві псалми виспівують, гріхи замолжують.

У мене семеро дітей, я малограмотна, а тепер я дітям кажу: аж ось коли правда прийшла. Тільки ж пізно думе.

Із спогадів лебединців Олени Андріївни Зорич, Олексія Петровича Зеленого та Клавдії Андріївни Зорич

Ось кажуть: люди повинні знати правду, повернути репресованим їх чесні й їхні Імена... До кого це звернення? Хто це має робити? Скажете, - влада. А при владі хто? Діти отих, хто ці репресії робив, чи мо хтось Інший? А закон про відшкодування збитків репресованим хто приймав? Теж їхні діти. От і закони ті вийшли якісь недоношені. Якщо вас просто розкуркулили - мо щось і відшкодується. А якщо вас "розпродали" за несплату податку - звиняйте. Вас роздягли, роззули, у вас забрали хату, корову, а тоді ще й самих одправили туди де Макар телят не пас - і все законно. Мовляв, яка реабілітація, яке відшкодування, який розбій? - господарство конфісковане за несплату податку і тільки. А засудили господаря не з якоїсь там злості на нього, а щоб десь налісопавалі одробив недосплату. Бо проданого господарства на податок трішки не вистачило. От і ходять потерпілі по Інстанціях в пошуках справедливості і не знаходять її. Десятки літ шукає правду і Андрій Козій з вулиці кобиччі.

Його батько, Григорій з бідняків. Сім'я багатодітна: сестра та ще чотири брати. А хата одна та й та на підпірках тримається. Тож Григорій і пішов у хирини до сусідської дівчини Шури Пантюшенко приймакувати. У неї теж хата лиш на два віконця до вулиці та все ж свій куток. З часом хату добудували - стало просторніше. Нажили трьох дітей. Наділ був невеликий - лиш дві десятини, та добре виручав город: і чималенький, і до берега. Тож і картопелька, і цибулька, і вся городина була своя. А в кінці городу ще й латка сінокошу. Уже й сіно своє. Так і жили....

Десь в кінці 20-х років із десяток дворів кобиччан добровільно об'єдналися в земельний гурток: Петро Зелений, Дмитро Неділько, Микола Липовий, Іван Пантюшенко, Ілько Пантюшенко, Касян Борисенко, Пахалусь... В того сівалка є, в того плужок

гарний. А в третього парокінка добра. От воно гуртом і ладніше. Григорія Андрійовича Козія настановили старшим. Десятником. Слухали його і поважали бо і старинний і тямковитий був. Влітку дядьки на полі, а взимку в Харків на заробітки їздили, на тракторобуд. І Григорій Козій з ними. А як діло на колгосп повернуло хлібороби й заклмизились: Нащо нам та артіль, як у нас своя є. Один одного знаємо, один одному довіряємо. І ледарів-обліковців не треба, і без бригадирів-погоничів обійдемося... Ось тоді влада й пішла приступом на таких. Обложили Козія податком раз, удруге, а втретє аж на тисячу карбованців і квитанцію принесли. Згодом ще й за буряк вчепилися.

~~Козій~~ Григорій на 40 сотках сіяв цукрові буряки. От міськрада й довела йому план здачі - 52 центнери. План, звичайно, завищений бо й земелька пісна та й літо для бурячка було не зовсім погоже. Одвіз Григорій на бурякопункт 20 центнерів - ото і весь урожай.

Не може такого бути, - стала на дибки міськрада. Негайно послати до Козія комісію! Комісія вишомполила все підвір'я, розкопала яму з картоплею, перерила весь погріб і знайшла в "недоздатчика" 15 пудів буряків - рівно 4 мішки. І дарма, що ті бурячки були з домашнього городу, дарма, що серед них жодного цукрового, а лише червоні та кормові. Все дарма. Головне - була б людина, а стаття знайдешся.

Судили Козія разом з іншими недоздатчиками Шкуркою та Пантюхом в сільбуді на Кобільчій. Вирок був суворим: "Присудити до позбавлення волі терміном на 4 роки/ /зарахувати попереднє утримання 9 діб/ в далеких місцевостях та штрафу 300 карбованців в прибуток держави, обмежити в правах згідно статті 29 терміном на 4 роки. Всі судові справи покласти на засудженого".

Рівний рахунок: по одному року за мішок власних буряків.

Люди гаразд і не знали за що судять ~~Козія~~ Григорія. Думали,

що за несплату отієї тисячі карбованців. Отож сусіди й побігли по десятидворках та гуртом і наскребли на оту прокляту квитанцію. Однесли гроші їй і оддали мітлям: Махарі, Безкоровайному та Ревченку. Це в день суду було. Козій і не знав, що люди за нього податок сплатили.

Вкинули "державного злочинця" за ґрати та й одвезли в АденськІ каменоломні в Донбас. Гай-гай скільки там уже було лебедінців!-Олексій Омелянович Бахмач, Григорій Петрович Зелений, Іван Васильович Пантюшенко... десятки до трьох прізвищ.

Та розправа над хліборобом ще не закінчилась. Через тиждень на вулицю Стаханівську /так тоді звалась Кобижча/ прикотила "червона мітля": Федір Махара /з Кобижчі /, Микола Безкоровайний /з Безимівки/, Пірковець /з Берегової/, Фроська Савон /з Кобижчі та Кость Калениченко... Тоді розпинали так виводками й бродили. Багато їх було.... Кость Косток /Кошелько по вулицьному/, Кіндрат Карпов /міськрадівець/, Гаврило Ярошенко /по вулицьному Ярш/, Андрій Хоменко /по вулицьному Невалько/, Павло Тіщенко... Скільки вони кобижчан поїли! Ні-ні, не заможних. а звичайних бідаків. Ось у вулиці Бур"янчиха Настя жила. Дівчиною на п"ятеро дітей за вдівця пішла. Лойко його прізвище. Ще своїх п"ятеро нажила. А запитайте де її чоловік подівся? Та оці ж собашники й зашилили. За те, що десятидворка плану не виконала. Як забрали та й до сьогодні немає людини. А десятеро сиріт залишилось на бур"янах пастись. Хто з голоду помер, хто по людях розлізся. Вигибли майже всі і хата пустою стоїть. Кому за це спасибі? Активістам, червоним мітлям. От кому!

Ось і в Козія заходилась та мітля майно описувати та на підводи вантажити. Розпочалась ексекція погромом: викидалися з хати і билися горшки, ламалися рогаці. В печі саме був посаджений хліб - вкинули в помийницю. Метельники паляниці в помийницю вкидають, а діти вихоплюють з помийниці та під ~~нижні~~ поли ховають.

Забрали до десятка подушок, посудну шафу, чотири стільці, стіл,

дерев'яну лаву, поросю, 12 курей, одяг, три вози сІна, замели
 горище /там квасоля була і сушені груші/. Бочку огірків та бочку
 помідорів на воза виперли. Вигребли з погреба картоплю, моркву,
 капусту. Безкоровайний поцупив у пазуху пуховий платок, дитячі
 панчішки та кубову спідницю, Мажара - сувій полотна. Савониха
 хатне майно склала на окремого воза, зверху приторочили квіти-
 фікуси і зареготала на весь двір: "Одкривайте ворота- Іде молода
 з приданим." Безкоровайний замкнув хату, ключ поклав до кишені,
 а сусідам наказав: хто оцих вилупків /на дітей/ почувати пустить
 то й того покуркулимо і на Соловки спровадимо. Вже й валка з двору
 рушила, а Кость Калениченко все ще вигарцьовує конем перед хазяйкою
 і як сльота в очі: оддай гроші, а то арештує. Оддай таку твою мати,
 бо гірше буде. Брешеш, ірде, гірше вже не буває,- відрубала собаш-
 нику. Так він тоді хвицьнув нагайкою та й погнав її до сільбуду.
 Та там і замкнув. Для профілактики, каже.

На корову Козії ще не спряглися. А коня власті ще раніше заб-
 рали. Хазяїн тракторний завод в Харкові будувє, а власті вдома тим
 часом коня поцупили. Бандитизм і не менше. Вочевидь ті гроші, що
 Козії відкладали на корівчину і вимагав лодомор.

Із незабраного ~~м'якш~~ червоною мітлою майна залишилися на
 подвір'ї лише поламані рогачі та потовчені горшки.- живіть, дітки,
 як знаєте. Тільки ж світ не без добрих людей. По сусідству жили
 двоє стареньких: дідусь Корній Іванович Жук і бабуса Ярина.
 Вони були бездітні, ото й приютили діток коло себе.

Пів року од Григорія не було ніяких вісток, а тоді при-
 дибував сам. В кар'єрі каменем розтрщило йому ногу. Табірне
 начальство побачило що цей дядько соціалізму на одній шостій част-
 тині планети вже не будуватиме тож навіщо його задарма ліку-
 вати, годувати та ще й охороняти. Іди мабуть, чоловіче, за ворота_
 тут тюрма, а не лікарня.

Чи довго він добирався в Лебедин, чи ні, не знаємо та коли
 доповз на Кобижчу до Жукової хати уже горіла вогнем не тільки

лише нога, а й усе тіло. Тільки одну ніч і переночував сердега. Спалив його Антонів огонь- гангрена. Опівночі на милицях увіз у двір, а в передобідню пору уже й душа з світом розпрощалася.

Ховали Григорія з сусідньої хати. А в його хаті міськрада поселила голову колгоспу Вербицького, а потім Подобного. Діти ж розбілися по світах. Найбільше тих світів дісталось синові. Од самого Сталінграда до самісінського Берліна пройшов гвардієць-міннометник славнозвісної "Катюші" Андрій Григорович Козій. Звільняв Київ, Житомир, Проскурів, Вінницю, Кам'янець-Подільський, Ковель, Тернопіль, Чернівці, Станіслав, Дрогобич, Рівне, Львів... Двічі поранений солдат форсував Дон, Дніпро, Віслу, Одер, Нейсе, Шпрее... На ордени та медалі аж грудей не вистачає. А подяк скільки! Від маршала Конєва, від маршала Жукова, 74 особистих подяки головнокомандувача. /О, вибрик долі: убив батька, одібрав хату, а замість них вручив подяку за вірну службу/. А коли прийшла перемога Андрія Григоровича включили у зведений полк Першого українського фронту для участі в Параді Перемоги.

Про післявоєнні труднощі мабуть і нагадувати не варто. Ті роки були на них ой як ворожайними. Та солдат видався стійким і в труді. 42 роки пропрацював фрезерувальником на заводі поршневих кілець, 82 подяки заробив солдат. За його раціоналізаціями держава зекономила мільйони карбованців...

Як бачимо переміг Юр Андрій Григорович і післявоєнні труднощі, переміг і фашиста, а от нашої доморослого закам'янілого більшовицького отупізму здолати не може.

Ще в 1942 році його мати вселилась у свою, колись відібрану собашниками, хату. Згодом міськрада витіснила її в найменшу кімнатку. У справу втрутився сам герой війни. З 1945 року і по сьогодні триває боротьба між справедливою їх обіжених і черствістю властей. Спочатку відбрикувались казенно: куркуль -от і розкуркулили. За гвардійця заступились високе командування збройних сил, робітники заводу, севастопольська секція Ради ветеранів війни, Президія Ради ветеранів 30-тої і 38-ї гвардійських

мінометних бригад, особисто маршал Сазонт'єв, однополчани. У листі до лебединської влади вони написали: та дайте ж нарешті заслуженому чоловікові квартиру! Доки ж йому тіснитись на 15 квадратних метрах з матір'ю та сім'єю? Тим більше ж і хата його, батьківська.

Лебединська влада на такі прохання або ж одмовчувалась, або ж одбрикувалась по стандартному: куркуль! Але згодом влада не то ~~хитро~~ порозумішала, не то похитрішала, але її відповіді стали гожі хіба що для анекдота. Козій пише: поверніть мені батькову хату. А у відповідь чує: ви обираєтесь делегатом XIX Лебединської районної партійної конференції. Прохач знову про своє, а йому: надішліть свій портрет до краєзнавчого музею. Ми його почепимо на самому видному місці. Скривджена людина знов нагадує про батьківську стріху, а йому у відповідь: Вітаємо! Ви занесені в книгу трудової слави обкому партії, поїдете делегатом на партійний з'їзд.

Людина вимагає повернути подвір'я, а йому, як дурникові, підсовують якусь розцяцьковану іграшку. У людини одібрали дах над головою, а підсовують взамін межирицького глиняного свистка.

Тоді Андрій Григорович зробив запити по архівах: скажіть мені: куркуль чи не куркуль мій батько і за вщо суд відібрав у нього хату? Адже 4 мішки буряків аж ніяк не рівнозначні в ціні із забраним подвір'ям.

Відповідь одержав суху і навіть роздратовану: судової справи на батька не знайдено, тому щось вирішити не можемо. Навіть у 1989 році так відповіли. Та ось повіяли демократичні вітри. Виявилось, що ту справу й шукати ніхто не шукав. Вона преспокійно лежить собі в Сумському архіві. І хату в Козія суд не відбирав - то все злодійство самих лебединських вимітайлів: мажар, безкоровайних, савоних, пірковців, йомельків, карпових та інших собашників.

Та не поспішаймо звинувачувати владу в неоперативності. Де треба було замаскувати свій злочин оперативності в неї ніколи не бракувало. Тільки но Андрій Григорович звернувся про повернення батьківської хати в міськраді аж за голову вкопились: що ж тут повертати?— вона ж на покійному Козієві ще й тепер числиться. Сім'ю з хати вигнали, а на баланс хату не взяли — не було відповідного рішення суду. І ось замість того щоб повернути хату законному спадкоємцю власті швиденько оприбуткували її, занесли в шнурові книги, а прохачеві дали папірця-одкоша.

Одні нелюди вчинили розбій, другі цей розбій узаконили, треті не хочуть той розбій назвати розбоєм.

А покищо легендарний герой фронтів, заслужений наставник, раціоналізатор і ветеран, бувший член отієї, що понівичила долю його роду на милицях виходить з убогої кімнатки на батьківський /але ще чужий/ ^{поріг} ~~двір~~, гладить знесиленими руками латочку шпурису на якому ще колись вечеряли з батьком, і слідкує чи не переступив милицею чужу межу на батьківському подвір'ї.

Безжална і черства система!

20.
Із спогадів Івана Васи́льовича Майського з вул. Фролова
м. Лебедин

Я буду казати не тільки за 33-й рік. Життя мені таке випало, що довгі роки був голодним, з чотирьох літ той голод в мене вчепився, калікою зробив, життя понівечив. А розпочалося все з того ж таки чорного тридцять третього.

Мені тоді було 4 роки, або десь біля цього. Вдягачка - одна сорочина. Сидиш, кублишся, в калачиках пасешся. Зимом - та ж сорочина, а сидиш на підвіконні і ждеш матір - ^{як}мо щось принесе.

Матір свою я бачив мало. Цілими днями вона була в побігеньках - все вишукувала їжу. Інколи приносила мені в черепочку патоки, Інколи лляниців з гнилої картоплі. Жуєш, а їжа та все нутро вивертає. Мати і плаче, і лається, і просе: ^уїж, дитино, бо помреш.

Я заслаб, був уже далі нікуди, то мати винесла мене в садок, на-вала якогось бур'яну - тиче в рот, їж. А я плачу, відвертаюся. Кинула мати той жгут, сіла та й плаче: чим я тебе, мсе горе, годувати буду?

А ще, пам'ятаю, як зварила мати суп із жолудів: чорний такий, гіркий. А серед жолудів плавали біленькі крихітки із випрошених у когось матір'ю і потовчених кількох квасолин. Я тіі крихітки виловлюю, а мати нервує, лається: їж все вряд, бо пропадеш, дитино.

А одного разу принесла ^{смерз}м'яса вонючого... А тоді не стала нічого приносити. Поставить пустий кошик серед хати, сяде на лаві і тужить. А я голову-в кошика і нохаю, нохаю, нохаю. Він мені і картопелькою, і патокою, і грушками пахне.

Тільки це вже пізніш. А найдавніший спогад - це як увалили в хату якісь люди і поїзди до скрині. Мати кидалась на них, кусала їх за плечі, вони викручували мамі руки і таки забрали із скрині полотно і кокушанку.

Десь уже по теплу мати заходила шити мені із старого сіряка пальтечко і черевички. Як зараз пам'ятаю: ранок сонячний, мати мені черевички приміряє, аж тут ^{щось}десь далеко як загуде

Питаю матір: "Що то таке гуде, мамо. А вона: "Ось дошлю і підемо з тобою подивимось", - каже.

Раула вона мені черевички, взяла за руку і ми пішли. Довго йшли, у мене боліли ноги, не було сили, кілька разів сідав відпочивати. Мати злилася, тягла мене за руку: йди вже ти, горе мое.

Я знаю вже чому, а ще, ^{як виходив} виходячи з дому, в мене було відчуття, що мати хоче зовсім мене світлою завести. А вдома була дорога для мене річ - блискуча коробочка з-під вазеліну. Я нею бавився. Ото я і взяв її з собою в пазуху на спомин про домівку. Звідки таке відчуття - не знаю. Може мати хвалилась кому про свій задум, може їй хтось радив, а я чув - не знаю. Але відчуття було.

Ось так ми прийшли на залізничну станцію, завела мене мати у вагон і каже: ти, Ваню, посидь, а я піду хліба куплю. Ото як пішла... та й по сьогодні. Кондукторша як узнала в жінок, що мене "одна жінщина оставила" - винесла з вагона і обережно поставила на бруківку. Поїзд чмикнув і замиготів вагонами. В мене аж голова завертілася.

Довго я тинявся по станції, а тоді залізничник одніс мене в дошкільний дитячий будинок. Це в Богодухові було. Переспав я в Ізоляторі, а другого дня вихователька й запитує: Як тебе, хлопчику, звати? "Ваня", - кажу. А прізвище? Мовчу, бо не знаю. "Ну що ж, Ваня, тоді буде твоє прізвище Майський. Ваня Майський - запам'ятав?"

Харчі в дитбудинку були нікудишні, діти такі голодні були, що аж скавучать хотілося. Та все ж з голоду не мерли. Паслися на молочаї, на лопуцьках, на лачиках, ^{супу} шпуриті. А ще - лисця вишні. Його так не жуєш, а як трубочкою згорнути - піддається. Тільки ж і гірке, і терпке, і нудотне дуже. Не діти, ^{були} - скелети. Аж кісточками торохтіли. Таких дражнили:

"Скелет - 40 лет, голова на палочці, пузо на скакалочці..."
Вчили нас там піонерських пісень. Уже не пам'ятаю, в якому дитбудинку яку де вчили. А слова й тепер знаю:

З пісню про Сталіна починаєм день-

Кращих ми не знаємо на землі пісень...

А тоді ще оту, що ото:

Сталин-наша слава боевая, Сталин - нашей юности полет.

С песнями врагов всех побеждая, наш народ за Сталиным идет.

А через кілька місяців у дитбудинок почали приходити матері. Діти їх пізнають, плачуть. Жінки - до начальства, в ноги: оддайте діточок, спасибі, що прохарчували, спасибі, що не вигібли. То тих дітей і одпустили по домівках.

Якби ви знали, як я ждав свою матір! Ні, не прийшла....

Спи́вав час. Ото й погнала мене лиха доля спочатку в Кирі́ковку, далі - в Охтирку. В Охтирці табір був у монастирі. А як розпочалась війна, повезли нас аж в Середню Азію: Кермене... Кінемех... Абкент...

Іжа - одна чорна затірка. А робота важка - бавовний збирали. Щоб якось не подохнути, діти ловили Іжаків і пекли їх в огні. Хто Ів-ще тримався на ногах. Я ж Істи не міг. От і заслаб-далі нікуди. То мене, як заслаблого, одправили з поля в табір на поправку. Вийшло ж зовсім навпаки.

В спеку в горах танули сніги і ріка почала виходити з берегів, затоплювати городи. Ото начальство табору й послало нас споруджувати земляний вал, щоб не випустити на городи здичавілу ріку.

Гатки робили в самий дикунський спосіб. Узбек заступом одкуппував кілограмів на 10-12 гливтук землі і лопатою гехкав його на наші плечі. Ми ж біжком перли ту грудоману до берега і накладали вал.

Не знаю вже скільки одпер я тих кувалдів, та тільки одного разу як бухнувся мені на плечі важелезний гливтук, в мене щось боляче луснуло в спині. Далі розболілось в боку. Плакався я вихователям, плакався лікарям - відповідь була однаковою - "сачок", "страна истекает кровью в войне, а он симулировать вздумал". Ярилик симулянта з мене зняли вже тоді, як на спині почав рости горб. Мені його і ламали, і зживляли, знов ламали: чотири роки пролежав горілиць у гіпсові, ще чотири роки фізичних і моральних тортур.

А тут уже почали ^{приводити} поступати поранені у війні, і лікарню треба було звільнити од таких як я - безперспективних. То прикутих до ліжка калік і заходились розніжати в кишаки. А щоб ми не ремс-
тували, казали: "Веземо вас до професора." Отож вкинули мене на носилки, далі на кибитку III - в кишак.

Здоров'я моє настільки було слабе, що я кілька разів помирав. А одного разу лікарі навіть підтвердили смерть і мене одправили в холодильник мертвицької. Хтось із тих, хто мав мене розтинати, засумнівався: він, мабуть, ще живий.... Які тільки муки-болі були після того холодильника. А тоді печав я спінути...

Тяжких мук в кишаку і згадувати не хочеться. Проте, може, саме їм наперекір я й підвівся з ліжка. Трапилась мені хороша людина із репресованих: медсестра і вчителька Белла Олександрівна Рогозіна. Харків'янка, землячка. Ото вона мене і підгодовувала по тайки.

Ходити вчився пів року. А ще вчився малювати. Самотужки. Малював етінгевету, писав лозунги: "Спасибо партии родной, спасибо нашему отцу, дорогому Иосифу Виссарионовичу за счастливое детство", "Под знаменем Ленина, под руководством Сталина - вперед к победе коммунизма". За плакати мені платили. Копійки, звичайно, але платили. Почав я ті копійки збирати про чорний день, хоч ~~квитки~~ ^{дні} у мене до тоді ще всі були чорними.

Виписали мене із лікарні немічного, вихудлого, на милицях і весь тулуб у гіпсові. А, виписуючи, видали і вдягачку, ту в якій мене дитиною поклали в лікарню: пальтечко, ботиночки, штани. Потім зжалілись і замість тих речей дозволили виписатись в ^{одержі} ~~вдягачку~~ ^{вдягачку} і видали на дорогу два кілограми сухарів. Зібраних грошей вистачило на квиток до Харкова та на парусинові туфлі. Ото на тих сухарях я й приїхав ^{на Україну} до Харкова. Ой, ні-збрехав: у Пензі якась жіночка, бачучи, що я ледве животно, одрізала мені шматочок хліба і помастила його маслом. Як я тільки плакав над тим шматочком, ^{облиз} прямо ополоснав його слізьми. А в Харкові впав на землю і вицілював

у газеті прохання- допоможіть знайти батьківське село. І люди від-
гукнулись на спільне горе. З усієї України полетіли листи
І в кожному: ти наш, Ваню. Ти наш братик. Усе сходиться. І
хата над ставом була, І сливняк за жатоб, І дорога, І ліс, І за-
лізниця, І звали братика Ванею було-він десь дівся в 33-му. При-
їжджай, рідний братику, вдома.

І Іван Васильович їде. Ходить вулицями села, щось зринає в
пам'яті, щось не сходиться. У кожній поїзді наплачеться та й по-
вертає в Лебедин. Десятки листів. Десятки сіл. Яке то лихо про-
котилося нашою Україною, коли так ясно страшний збігів? Скільки
матерів на Україні вчинили так, як І його мати. І яким лютим
повинно бути горе, щоб штовхнути їх на такий вчинок. Скільки ди-
тячих доль розвіяв по світах той чорний рік. Скільки дітей осиро-
тіло, скільки сердець зранило. Тож немає творцям того злочину
прощення. Немає І не буде во вік віки.

ПРИМЕРНАЯ АНКЕТА СВИДЕТЕЛЯ ГОЛОДА НА УКРАИНЕ 1932-1933 годы

1. Фамилия *Николаенко*
Имя *Мария*
Отчество *Васильевна*

2. Краткие биографические данные:

- год рождения *1910 г.*
- образование *нет, неграмотна*
- мест работы *грузчик зернохранилища*
- правительственные награды *—*

3. Описание событий 1932-1933 г.г., свидетелем или участником которого Вы являлись *прямая линия*

4. Где Вы находились? *дома*

- Ваше основное занятие /работа/ *грузчик зернохранилища*
- признаки приближения голода *не стало ничего есть, забрели всю картошку, хлеб, все.*
- наиболее тяжелый период *весна - 1933 г.*
- последствия *были все плохо*
- деятельность органов власти и общественных организаций по ликвидации голода и его последствий *никаких*
- голодовка для*

4. Какими личными документами о том времени Вы располагаете /автобиография, воспоминания, письма, дневники, фотографии/, могли бы Вы передать их на хранение в Государственный архив Сумской области?

5. К кому из свидетелей тех событий посоветуете обратиться для пополнения материалов?

Дата *06.09.90г*

Подпись

Адрес

Л.Бедри?

Я пішла робити в 1931 році на
зато́зерню грузинкою і робила до
1941 року. Не було ні хати, нічого.
Ходила по квартирах. Як підійшов
1933 рік, я жила у сестри, мені було
13 років, залишилася сиротою. Дуже
було важко, коли підійшов 1933 рік
Скільки дітей приходило працювати
на зато́зерню. Всі діти пухлі, їли
зерно, а годуючи велике не могли.
У своїй сім'ї було три пухлі, їсти
було нічого. Був уроджений, але все
завершено косячиною - клопів, жу-
лих, сиріх, укусів, в грубах, в
лисах в підніззі, вистігали все, у нас
нічого було брати, сім'я була із
8-ми чоловік всі ми жили із
старшою сестрою. Багато людей вмирали,
а на зато́зерню було скільки людей і
вишар, хороших на Покрі́вськесей

князівщині на Тернопільщині було
місцеве господарство, в нього були
городи, але у них уже заборони
хлібці, які ходили по дворах.

Власті ніякої допомоги не
давали. Але тоді нікому не
шкесті було. Навесні багато по-
мірно, у хаті хуторах хліб заборони,
а вони ішли родити в город,
всі пухлі, а в городі голод, мор
мерлих, робили велике. Село у
нього не було, серед міз забора
ни і вмерли.

Саме трудний період був весною.
Ой як тяжко було !!!

Весною на загоні зерні давали
по 10 кг зерна для посіву, а багато
таким, що не відраховували і це
зерно поїдали.

На Подільщині князівщині
були лише дві брани зерно,

хлопцем в 1933 році це зерно із
спасу вклав (який, гадина)

Я не працюю, говорю
нігнати свого розносив
як сусіді

06.09.90р. + MB/-

29.

Із спогадів Уляни Данилівни Потапенко з
вулиці Ново-Панасівської в Лебедині.

Мій дід Корній жив в кінці ^{вулиці} Ламаківки, тепер вона Червоноар-
мійською звється. Шив чинарки, світянки, кобеняки і різний дріб'я-
зок. Од того його й звали по вулиціному - Кравець. Дітей було і рясно,
і густо, і ще як хочете. Дід казав: вигін великий-хай пасуться.

Коли в Лебедин з'їжджалися пани на картярські ігрища, діти
бігали на Михайлівську сошу зустрічати панів - тих цукерками-пря-
никами балували. Ото в одну із таких "зустрічей" у Корнія й пропав
хлопчик Данило. Виявилось, що його підібрав хтось із панів: не то
Шеліховський, не то Капніст. І повернувся у Данило в Лебедин
уже дорослим, уже як пани повтікали.

А тут саме за декретом земельні наділи нарізали. Корній зрадів:
якже і земля є, і робітник на ту землю явився. Тільки-но Данило
женився, аж тут усупільнення почалося. Данило вперся: мені зем-
лю сам Ленін дав - хто посміє відбирати?! А будь в одній шлейці
з лінтями - треба і за них воза перти - не буду! Сказав так та й
пішов у пастухи-людські вілці пасти. По Бережківській вулиці, по
Ново-Петрівській, по Петухівці; по Кочержівці отару займав. Та не
довго походив Данило в Пастухах. Одного дня хвіртку розчинила
бригада "буксирників". Привів її Гаврило Ярошенко /Ярш/ із вули-
ці Шкарунівки. Ото той Гаврило прямо з воріт: "Сарай буде мій,
цур перший сказав".

А воно було як: приносять оце хазяїну податок - сплатив. А
завтра знову приносять. Не сплатиш - розпродають. Сплотиш - ну що ж -
пізніше не сплатиш. Всеодно розпродають.

Мати як побачила собашників, упала серед двору і кров
горлом пішла. На крик збіглися люди. Скинулися грошима в склад-
чину і заплатили буksирам "недоїмку". Ті розсунули гроші по кишнях
і пішли з двору.

Слава Богу, обійшлося. А інших і розкуркулили, і розпродали. Бать-
ко казав: зруйнували, пацлюки, Кобільчу, як самі захотіли - Ярш,

Махара, Безкоровайний, Хоменко, ВірІвський та ще Кохан.

За такого розору як же не быть голоду? І голод був. Великий, небачений. І зробила той голод влада, розпочинаючи од СталІна І кінчаючи міськрадівськими виконавцями.

Рядом з нами жив ЗвІздун. Так він клунок жита замазав у лежанку, у бичок. Так І бичок розвалили, І клунок забрали. А ЗвІздуні з голоду вимерли.

Люди їли лободу, ^сліпеху, ^сшпурини. Третяки /це теж з нашої вулиці/ наїлися блекоти. Як же вони мучилися сердешні!

Влада довела Лебединців до голодства. Оксеня Забукиха ^{не рідних} поїла своїх дітей: Клаву І Олексія. А тоді петлею задушила племінника, сина Забуги Шури. Він на Циганській жив, тепер це вулиця Ломоносова. Тримала його на прокорм в мішку в погребі. А тоді й на мене оком накинула. ^{рідна} І дочка Марія закликала мене до себе. Я прийшла, а Забукиха й каже: наноси мені води, бо в мене сили немає, а м'ясо намочить треба. Наносила я води, а вона до мене тоді з петлею- хан за руку. А тут саме батько нагодився: Де ти зав'їлась, - гукає. - Дома діла стільки...

Я вже пізніше додумалась: то ж я воду для себе носила. В тій воді мала я порубана мокнути. Та й Марія згодом призналася, що мати заставляла її дітей закликати. Казала, клич, бо тебе заріжу. Призналася Марія тоді, як уже в Забукихи Васька Лойкового знайшли. Оце як зараз бачу: простелили на доріжці василькову сорочечку закривавлену І поклали на неї голівку І пальчики.

Уляна Данилівна зітхнула важко І голос притишила: - Я оце розповідю вам- мов би й не боюся, а знаєте- нервую. Ось уже скільки ночей не сплю. Я ж учителька, весь рік діток учила: любіть партію, любіть ЛенІна-СталІна. А тепер прямо голова розколюється: чому я вчила? Я ж брехала, брехала, брехала. Одне втішає, що сама вірила- то злочин лиш певних людей. А воно ні, то більшовизм такий, то бандитизм возведений в Ідеологію. Страшно стає. Мабуть, не пишійть цього. Боюся.

Із спогадів Панаса Михайловича Семененка з
вулиці Спартак в Лебедині

Мати моя ворожбянська. Батька не знав, бо нагуляний я. По тодіш-
ніх звичаях записали мене на хрещеного батька. Тож був я Михайлов
Панас Іванович. А вже як пішов у школу, то мене й переписали на віт-
чима і став я Семененко Панас Михайлович. Так і пишуся.

Світа бачив багато, горбоду набачився ще більше, а хлібо-
качку комсомольцем і сам робив. Вам про який голод роззазу-
вать, - про Сталінський, чи про Ленінський. У Ленінський я ще
хлоп'ям був, але "сознательним", бо вже ходив із старшими "панів
бить". Залітаємо в гімназію і ну дрючками по портретах: Суворова,
Кутузова, Толстого... Пани ж! То ж розкажу те, що довкола бачив.

Отут, де тепер пологовий будинок стоїть, - там ремесляне учи-
лище було, а початкова школа була ~~нахитривши~~ ^{колись} у теперішньому
будинку тубдиспансера. А там, де тепер "ухогорлоніс" ^{там} ~~те~~ був, город-
ський карцер. ^{мертвиць} Між ними- мертвицька. Оце сюди, на цей п'ятачок,
з усього міста звозили, а то й цугом стягували, покійників. Під
кущами ^{купки} людей лежать, під стінами будинків, там на сонці
печуться- розбухають. Наче ти на поле недавньої битви ступаєш.
Звозили до мертвицької, а маду давати - не виправлялись. Я за свій вік
всього набачився, війну пройшов, а такої кількості трупів, як на
тому п'ятачку, не бачив ніде.

На Троєцькому кладовищі, саме отут, де Кладбищенська вулиця в
нього випирається, де Жижчина і Римарчина хати до кладбища підсту-
пають, карцерники для покійників величезні ями копали.

На вулиці Гоголя, коло Силки і Калашника, жив дід Довбиш.
У нього був віз. На тому возі ^{сидів} здоровий, довгий ящик. Ото він
у той ящик навантажить 4-4^х чоловік і поганяє до ями. Ні-ні,
це не сам од себе. Це од лікарні. І кінь од лікарні був. Довбишев і
за це платилося, здається, камсом і хлібом.

Власть людям пояснювала, що це морить тиф. Був і тиф - не перечу,
але, в основному, косив голод. Тоді цілими ротами ходили по селах

червоноармійці і забирали ~~їх~~ для держави все: зерно, худобу, птицю. Казали - це продрозверстка.

Звідки це я знаю? Бо ріс безпритульним, шпаною. Ночував і на вокзалах між дверима, і в склепах на сумському кладовищі. /В одному склепові на ланцюгах цинковий гроб висів- ми на ньому гойдалися/. Ще до школи життя мене тільки так вимняло!

А сталінський голод-цей на всю пам'ять розсівся. У 24-му році мене відловила міліція і віддала вітчимові з умовою, що той оддасть мене в перший клас. Чудасія: пів-парубка, а в ~~нижнійх~~ перваках. То я за рік кінчив чотири класи. Це в тій школі, що на її місці тепер пологовий будинок тепер стоїть. А тоді пішов у першу школу. Деректорував там Василь Іванович Волинський.

Після семи класів поступив у комуну "Комсомолец України". Вона була на місці теперішнього автовокзалу, а головував у ній Дачко Нестор Іванович. Став комунаром, комсомольцем, а тоді став ще й роб-клубівцем - цабе - не переплюнеш! А як поступив учитись на бухгалтері - став я зовсім на розхват. Ходив і продподаток стягувати, і хліб забирати, і розкуркулювати, і золото "трусить". А ще м'ясо-заготівля була. Зараз про це чомусь не згадують, тільки про хліб говорять. Забулися, мабуть, як ходили з двора в двір: хоч лусни, а оддай 70 кіл м'яса. А де колгоспник візьме стільки? Це ж ціле порося. А як немає його? Тоді тягнуть з двора корову. А в дядька семеро чи одинадцяттеро дітей- як йому бути без корови? То була справжня війна з селом не згірш хлібною. В Чернелому селянин сокирою корову боронив од фін-агентів. А тоді баче, ^{що} що тюрмою пахне та руку до порога і гах! по ній сокирою. Так долоня й одлетіла. Це й ногою її копіренув; ось вам мое м'ясо! - йодавіться!

Хоч вірте мені, хоч ні, а я на тодішній комсомольський розум вірив, що так і треба робить, що революція "продолжається". Але заядлим奴какою, нелюдом не став. Це- божуся! Тоді ж як було? Багатші хлібець одвозили до бідніших родичів. Я це бачив, знав, але нікого не продав, хоч це й не по-комсомольськи було. Я більше дот-

римувався не комсомольських, а неписаних моральних законів шпани. Вони в сто крат людяніші від комсомольсько-більшовицьких.

Кого ходив трусить? Скажу. Тимофія Леонтіювича Івка- його заперли і він признався, що є кілька золотих монет під яблуном. А ще Мінька та Лазуренка трусили. Лазуренко був кшевник, його чинбарні ото під лісом стояли. Той сказав: "Я золота дома не держу, а здав у банк." Перевірили: точно, здав.

Хто зі мною куркулити ходив? Хоменко Андрія ходив. Хоменко Іван - він секретарем комсомольської організації на Коб'яччї був. Олексій Федорович Соломка - цей був членом бюро тої ж організації. А ще Петро Пізоваров. Цей шомполом-штричкою зерно шукав. А тоді - Павло Рядовий. У цього нух теж добрий був.

Як це робилося? А дуже просто. Заходив ^{уто} бригада в двір: Як коли була є "здрасі", а ~~були~~ більше відразу: "Ви хліб здали"? "Та в мене нічого здавать". "А це ми зараз перевіримо". От і почався ^{чи} обшук.

А главенствував над нами Петро Кохан. Якось воно не з руки говорити, бо одну ж кашу варили, та нехай пробачать мені два останні - ох і звірюки були! В нещасного дядька все вверх дном переривали, до нитки вигрібали і з хати виганяли. Такими людьми, як Кохан, керувало самолюбство, жорстокість, улеслевість, чиношанування начальників, готовність виконати будь-яку їхню прихоть, аби тільки догодити, щось шепнути на вушко, щоб вислужитися. Для них головне - щоб ходять "при нагані". Е наган - значить ти "з почитенієм". Власного розуму в них було обмаль, грамоти - ще менше. Вони бже й на пенсії будучи ходили в "повзункову групу". Так в системі політосвіти називали групу початківців. Кохан теж до самої смерті не виліз "із повзунків".

Тоді на розкуркулення план доводили. Кохан завжди своєю бригадою той план перевиконував. Мені начальник м'їдції Сусідко розказував: Викликали в Суми на нараду і кажуть: в районах розвелись ¹⁰⁷⁶ враги народу, і називає: в Охтирському - 5 ворогів,

в Лебединському, скажімо, -6, в Недригайлівському... І так по всіх районах. Їх треба виловити і знищити. Усі переглянулися: це ж рознарядка на відстріл. От один із залу й осмілився: у нашому районі ворогів немає. А доповідач: ні, е. Ви їх просто прикриваєте, бо й сам з ними в змові."

Арештували того сміливця та тільки його й бачили... Правда, це було трохи пізніше, але такий метод рознарядок був і на початку 30-х років. А Кохан умів виконувати будь-які рознарядки. З його розповідей його розповіді - "врага" клали на ступку воріт і прив'язували. Вдурували так, щоб він не міг і поворухнутись. Якщо це зимою, то поливали ще й водою і накривали другою ступкою. Так тримали, доки не зізнається, доки не підпише протокол допиту. Щоб допитуваний зовсім не замерз, його на певний час вносили в хату, відігрівали, а тоді знов клали на мороз. Кохан казав, що це "легенький" спосіб. Були й способи й важчі.

Це був чоловік, якому безмежно довіряла влада і він виправдовував її довіру. Розбивши шворнем голову своєму сусідові і, щоб уникнути відповідальності, Кохан пішов у загін Фролова. Він часто вихвалявся своїм бойовим досвідом. Але досвід той зводився до ~~тот~~ тортур над селянином при викачці хліба.

В 32-33 роках^x я вже працював бухгалтером при столових в Донбасі. Сам не голодував, але те страхоття бачив. Шахтарський пайок мав голодних з усієї України. Людей прибувала нескінченна сила. А робітників Донбас потребував не мало. На кожному перехресті: "Вас ожидает шахта №34", "У нас самые лучшие пласты - идите к нам".... Ви не уявляєте, скільки людей їхало в Донбас, щоб порятуватись підземним пайком. Од приїжджих прямо проходу не було - всі готові під землю лізти - тільки не дай голодною смертю вмерти. Не ~~давали~~ ^{могли зупинити} ні перетинки в дорозі, ні заградзагони, ні робітничу інспекцію, ні партторги. Це була суцільна людська лавина-навала, що сунула з голодного українського села.

Та була вказівка брати на роботу тільки тих, кого відпустила

сільрада і засвідчила це документами. Тких були одиниці. Решта-куркульський, ворожий елемент, який навмисно кинув село, щоб задавити голодом радянську владу. Отже: арештовувати і відправляти назад.

Людям повертатись було нікуди, вони в надії чекали на будь-яку роботу, аби прохарчуватись, аби не вмерти з голоду, і гинули... гинули.... гинули... Їх далеко й не відвозили. Клади попід териконами і пригортати породю. Пів-України ковтули оті терикони.

Вживали тільки одиниці. Я не можу уявити, яка їх сила тримала на ногах. Не можу уявити, яка сила в них сперечалася з морозами, але ж вживали! вживали!

Коло шахтної ідальні із тарної планки був збитий хлівець для ящиків. Напіврозкритий, напіврозхристаний, всі вітри в ньому гуляли, і ось на блаженських ~~дні~~ сволочках того хлівця хтось наклав паліччя, бур'яну, а на нього стіг картонний ящик і поселився в тому ящику. Я, як перший раз побачив того мешканця, обліг. Тож не людина, не людина: скелет у два метри заввишки і ледве пересувається. Боже, як він згинається у тому ящику: у четверо? у шестеро? А чоловік цей придибував із вимерлого, здається полтавського, села, його як "бездовідкового" не взяли на роботу. Тож попереду була видима смерть. Та він чіплявся за життя. Він вдень ховався од Інспекторів і мліції в тому ящику, а вночі вилазив із схову, перекилявся над помийною ямою і консервною баночкою, прибитою до дрючка, виловлював "гуцу". І так цілу зиму. Вдень - у сховку, вночі - біля помийниці. І ~~вижив!~~ Вижив! Ні хвороби його не взяли, ні голод, ні морози. А як потепліло, як уже трохи одступив голод, як уже кухарки не так стали боятись Інспекторів і почали підгодовувати "сусіда" - ви б бачили, який це був богатир! Груді - що тобі діжка. Плечі - як крила розведені. Та красень який! Красень!

Господи! Яких тільки людей більшовизм винищив!

Як довідались вдома, що їхній Панасик "при хлібі" - кинули

Лебедин і приїхали в Донбас. Поселились вони в мене в гуртожитку нелегально, Вдень на моїй койці сплять, а на ніч я їх в ленінській кімнаті замикаю. Десь ходять, блукать - Боже борони. Вони ж без документів - враз арештують. Од свого начальства теж приховував: довідається парторг чи контролер - тоді начувайся. Харчувалися вони в їдальні по моему талону. Порцію ділили на двох. А я - вже як прийдеться. Застоловою неграмотний був, буфетниця-навіть читати до пуття не вміла, а я за них і складав звіти. А вони мені за це черпак супу у миску.

Отак і підгодувались батько та сестра в мене місяців зо два. І як уже стали на людей схожі, пішли ми та й ^сфотографувались. То були худощі-аж світяться, очі запалі, руки аж у рукавах торохтять. А це погляньте, які богатирі стоять. О!

Аж тепер признаюся: зробив я розтрату на 900 карбованців, та й у дорогу їм дещо дав. ^{сперекис}

Тільки вони додому поїхали, а тут і мене в армію забирають. Поїхав я в Лебедин з ріднею попрощатися. Господи! Та це той же 22-й рік-тільки ще лютий. Питаю: "Мамо, що ж це воно робиться?" А вона: "Це ще й не все, ти піди глянь, що діється коло дитбудинку." Я послухався та й пішов. Націлився в Чернеле сходять, з дядьком попрощатися і заодно для батьків відро картоплі випросить. От і завернув на ^{до ПАТРОНАТУ} Другу Зарудку. А там, вірите, десятки три - чотири сповитих дітей під тином лежить. Одні плачуть, інші тільки кубляться. А більше - вже померло. Це стільки за ніч підкинуто. Їх матері вночі підкидали - мр держава підбере та вигодує. І підбирали. Тільки не завжди. Хтось там настрожить, от і не підбирають. А тоді знов беруть.

А в дядька я такий і не побував. Уже й у Чернеле прийшов, уже й до луку повернув, а тоді й повернув назад, страшно стало. Село все заросло бур'яном, ні стежки, ні дороги, і ні живої душі. А з бур'янів сморід трупний несе. Пришов додому та й хвалюся за те здичавіння. А мати й каже: "Не тільки земля, а й люди зди-

чавіли, сину, людоїдами стали."

А й справді здичавіли. Ось сусідка наша Скляренчик Кулина-
з"Іла свого хлопчика. Таке повненьке хлоп"ятко було. А виварені
кІсточки зав"язала у вузлики та й понесла на кладовище. Ямку
вигребла, силала їх туди, як зуміла, і горбики насипала. Оплакала
потайки та й додому побрела.

Вона складає кІсточки в ямку, а її вже голодні очі пасуть-ду-
мають: мо з вузликом поминать когось прийшла. Вона од горбика,
а голодні- до горбика. От і винивнась правда.

А тепер і думаю. Навіть од голоду здичавіла людина вимолювала
в неба прощення за свій злочин і насипала над кІсточками гор-
бик- невинна душечка покоїться. На скільки ж здичавіли ми, коли
не хочемо ні спом"янути, ні насипати на мільйони душ хоч одну
могилу. Мати просила прощення в свого дитяти. Партія ж прощення
не просе. ^{у 76} Вона горда із свого злочину. Вона навіть ображається,
коли ^{у 76} заведе про це мова. Жорстока і гонориста убивця....
Та й ми добренькі. Вона нас убивала, вона нам брехала аж крива-
ва піна з тою брехнею летіла, а ми ще й тепер її служимо.
Ото дурні, а ще й биті,- казав наш Шевченко. Йй-богу, то він про
нас казав.

У мене така була сила та здоров'я, що я думав, мені й зносу не буде. Як брали на дівцятину так усі офіцери й лікарі мене тільки по плечах поляпували: "Ай да ^бкрепиш, ай да ^бкрепиш", - казали. Та ~~це~~ ^і як з германською прийшов - ^{ще} козарлюга з мене був ще хоч куди. Це вже тепер я з'їздився. До чого дожився - коровою в армію правую, тьху! "Лишки, Мазухо, лишки". Та коли б мені хто в молодості сказав, що я буду коровою в армію колючки возити, я б йому, ярижникові, очі б заплював. Аж бач - довелося.

Ото як приїхав я з Ленінграда, мене власті відразу-хап за заправок і в колгосп - одбувай там шість місяців принуди. Оті шість місяців здались мені за шість ^{літ}років. Що робив? Спочатку поставили худобу пасти. Воно б і нічого, так пасти ж заставили, по-перше, ^азідарма, а по-друге - поплід людськими городами. Ото я погнався за телям, що в шкоду пішло, та й спіткнувся на купині. Упав на шпичак із зрубаної лозини. Так мені той шпичак вгородився в долоню і виліз отутечки на зчуті тільки не під рукавом. Руку розперло, викручує, а бригадир: кінчилось твоє пастухування, - бери косу. Коли б це ліву зранив - ще б не так, а то й кісся в руці не втримаю. А брать треба. Так я пристроїв кісся до правого ліктя, припетлював його і пішов у росу. Чим харчувалися тоді? На сінокосі смикали ^сліпеху і біленькі стебельця смоктали - вони солодкі. А ще Лена моркви приносила. А як косили жито, то тут цілий день рот не ~~закривався~~ закривався - колосся жував. Хлопцям тим простіше: намнуть зерна повні кишені і смакують. А я одною рукою що намну?

Жили де? Приїхали з Ленінграда, а тут пів Лебедина вимерло. То ми й пішли до Івана Демченка, племінника мого. Батьки його і всі-всі в хаті вимерли, а лишилося тільки два брати : Іван та Сашко. Ото ми в племінників покищо й отаборилися. А тоді Іван закомизився: як оддасте за мене Ленку - живіть. Як тесть і теща. А як ні, то звиняйте. Боже, а Ленці ще й чотирнадцяти немає. Іди, кажемо, Лена, за свого брата, та й ми будемо якось коло тебе.

Одбув я оті 6 місяців принуди в колгоспі та й пішов по організаціям шукати роботи. На куркуляку, звичайно, начальство дивилося чортом, та роботу все-таки дали. І не де-небудь, а при самісінькій міськраді. І непогану ^{місто}ди должность виділили - асанізатора. А що? Мені ця робота-краще не треба. Вночі туалети счистиш, та бочкою за місто вивозиш. Три бочки наллеш, на вигін одвезеш - уже й світає. Коня - в конюшню, а в самого день, як год попереду - що хоч переробиш.

Поробивсь я отак трохи, оговтався, осмілів, а тоді й кажу начальству: хату ви в мене неправильно забрали, не куркуль я, не куркуль. Ви мене податками спеціально в колгосп заганяли... А тепер ось будуватись думаю - мо чим би допомогли? Сини вже підросли, совиру в руках уже вміють тримати. То як, га? А мені самі реготні в очі: "решеніе властей правомочно і ніяких возраженій, а помощь лучшему гавновозу - поможем".

І справді, змилюстивились таки і допомогли: продали мені рештки сторожки, що на Чупровій дачі стояла. З неї там сам зруб і лишився правда, та й той розтягнугнутий. Оцінили ту сторожку дорожувато. Тоді як було: як для червоноармійця гражданської, чи там більшовика, чи може активіста - тоді дешевше. А як для бувшого куркуля, так під саму зав'язку.

Поставив я своїм компаньйонам по роботі могорич, поїхали в ліс, розібрали той зруб та й привезли в Лебедин. Місце гарне для садиби мені виділено: на бугорку, на Шкарупівці вулиці. Тільки ж тоді ох, і надурих наші власті, ох, і надув ім Катрю! Заплатив за сам зруб, а привіз... Там за хатою в кропиві погріб був завалений. Я глядь, а в ньому отакенні чотири дубові стовпи - стояни привалені. ~~Низ~~ Низ, правда, зогнив, а верх свіжий-свіжісінький. Так я той погріб ~~розкопав~~ за два дні розкопав і витіг стовпи з ями. ~~Ледве випер їх з ями.~~ Подавітсья, кажу властям подумки, моею хатою, зате я в вас чотири стовпи вкрав: дубові, товсті, зубами не вгризеш. ~~Такі~~ Такі Та з них такі одвірки будуть, що ви од заздрості луснете.

Бва дні землю пірав. Ціне проваля бабо-
гував. Стоперек на тому проваля унава. Неде
бунер ті стовни з яни.

Та тільки не повезло мені з тою хатою. Висстовили ми стояни, зруб зрубали, очерини кинули, діло до стропил-бантин дійшло. Яму вже викопали, щоб глину доставати на мазання. Коли це ні сіло, ні впало, виконавець з портфелем -халявою під рукою! "Уступіте место застройки большевiku с 20-го года." Та ми ж не ~~ми~~ самі це місце під забудову брали, ^{-кажемо.-} Міськрада рішення написала, райвиконком затвердив. Ось і план є, і все-все. "Все это так, но уступіте, это заслуженный человек, учасник гражданской войны, а вы кулаки". "Та в нас он уже й хата зведена. Валяти тепер чи як?" "Зачем валять. Разберіте і перене-сіте на следующую усадьбу". "Нікуди я не піду, бо це законне мое місце", одрубав тій халяві. Так де там, як присконе! "Твое место в Сибири!" Та матюком мене, матюком. Бог з тобою, думаю. Власть есть власть. Придуркувата вона, чи справедлива -всеодно від Бога. Так і в писанні сказано. Так я ото розібрав той зруб та й почав наново будуватись. Уже не на бугорку, а в долині. От тепер і мучуся: щовесни вода хату заливає. Сирість, стіни гніють...

Із спогадів Надії Федосіївни Токаревої,
робітниці швейної фабрики в Лебедині.

Я сама чупахівська. І колективізацію, І голод пам'ятаю добре.
Ще б таку бідую та не пам'ятати!

У союз Ішли, звичайно, не всі добровільно. Просто одні менше огиналися,
другі- дужче, а треті й під нагаєм не хотіли. Добровільно йшов тільки
той, хто сліпо вірив агітаторам /таких було мало/, або в той, хто
сам до роботи не дуже, а більше герой за чужою спиною. Такі
прямо вибриком бігли.

Батько мій розжився було на цеглу- груби збирався перероб-
ляти. А як нас усупільнили - оддав у союз І цеглу, І коня. Коник
сліпий був. Мати його обнімає та плаче-плаче: " я ж тебе, нещас-
ний хазяїну наш, І жаліла, І хлібцем тебе балувала, а там тебе
І скалічать, І знівчать, а тоді ще й свиням згодують." Так воно
й сталося. Мати, як у воду дивилася.

Так от: батько мій І цеглу до колгоспу оддав, І коня. По-
чесному. Та й інші - самі без молочка дітей залишили, а корівок
таки в колгосп одвели. А голова артіль прийшов на ферму, у най-
кращу корову пальцем ткнув: оцю рябуху за собою прикріплюю.
Все молоко від неї: ранкове, обідне, вечірне - до мене, до голо-
ви додому. І більш нікому брать од неї не розігрішаю.

А як розпочався 33-й! Господи! Якби діточкам молочко знадо-
билося, як би воно виручило їх. А ні - колгоспне, все на здачу.
А голод же який, голод який був! Сім'ї повимирали, то в селі й
зробили щось на зразок сирітської хати. Дітки пухлі, у виразках,
у коржах струпів. Тільки водою налилося, лопається, вода- сукро-
виця із нього юшть. Повиносили ми їх на сонечко, на ряднах поса-
довили- скиглять. Одвернулись трохи, а тоді- що ж це вони принишкли?
До них- а вони найменшенького Петька їдять. Струпи на ньому обдира-
ють І їдять. І Петько теж ж саме робить: обдирає І їсть, аж за-
пикається. А ті вже дивись до рани губенятами припали та смокчуть
сукровицю, смокчуть. Одняли ми дитину од голодних ротів та плачемо-
плачемо. Будь проклятий той, хто із наших людей так посміявся!

42.

Із спогадів Маркіяна Дем'яновича Шевченка з
вулиці Любарська в Лебедині

У мене вже пам'ять слабе. Так усе пам'ятаю, а от прізвища-звипайте.

У 30-х роках я був секретарем комунальної секції міськради. А так, як тоді загсу не було, то вів і ці справи: шлюби, похорони, будівельні договори, різні там довідки - начальники, номенклатура! А раз номенклатура, то посиляли й розкуркулювати. Професіоналом в цьому ділі не став, а вряди-годи їздив: у Михайлівку, у Байрак. Не сам, звичайно, з Михайлівки якийсь Меша був, з Рябушок - то ^{чи} вчитель, ^{чи} директор школи. Стегній його, здається, ^{прізвище} було. Нам нагани видавали, бо як же "представітелю-уповномоченому сов-власті до народа без нагана йти, не харащо все ето, не авторитетно". Керував директор. Запам'яталося розкуркулення в Байраці. Забрали ми в дядька пудів 300 хліба, навантажили на вози. А мене зацікавила сошка, в сінях на стіні висіла. Уся-уся дерев'яна і шашлем побита. А в нас Інструкція - весь реманент забирати в колгосп. Я до сошки ще й не доторкнувся, а перепрлі ж мотузки тільки лусь - вона й упала на долівку. Несу її на воза, а хазяїн з докором: бери, бери, синку. Це ще мій прадід з неї починав, може й ти хазяїном станеш. Глянь на чепіги - бач як вилискують. То прадідівські мозолі їх так витрудили.

Так це ж сошка, реманент. Ії й по Інструкції положено забрать. А були й такі, що в бідного мужика все-все позабирають: і кожухи, і рядна, а самого на Соловки спроводять. "Нехорошо все ето" - каже Маркіян Дем'янович. Це й достачку ^{щє} тому мужикові на шию почеплять і напишуть: "Злосний нездатчик хлеба". А тоді й водить того дядька по селу на налігачі, як ото цигани ведмедя водили. Або на спині, на кожухові напишуть. Водять і гукають на всю Іванівську: люди, улыбайтеь на такого-то врага." Це так в Барабашівці було. "Тяжело все ето". Я як натерпівся од такої несправедливості - од того й здоров'я немає.

Я гуляв з дівчиною. Валя, з Юнаківки була. Мороз! Сидимо з нею коло сусіда на лавочці, балакаємо. Аж тут наряд міліції підходить. Пізнали мене і кажуть: Постукай в цю хату, тебе ж знають-впустять. От і ми зайдемо. Я дівчину одпустив, а сам стук-стук в хату у двері. Хто там? Це я, ваш сусід, Дем'янів хлопець, Маркіян. Зайшли в хату. Дід і баба самі живуть. У вас золото є? Бо робитимемо обшук. Робіть. От один з міліціонерів і поліз під ліжко. А там дідова та бабина параша стояла. То він і вбрався в неї руками, перекинув, оббрюкався. Тут смішно, а сміяться ніззя, бо при спаленні. І мені треба було це все пережити, перенести. От того в мене, мабуть, і здоров'я пропало.

Арештували діда й повели в міліцію. А там, знаєте, як визолять... І на брехню скажеш правда. Мій дядько Степан Васильович -сапожник, а жив у нас, то розказував: підлога цементна, істи-спать не дають і щоночі - в зуби: де золото? , сука?

Яке в нього золото? Одні лиш вуса, та й ті обрізані по-чоботарськи, щоб гвіздки в губах зручніше тримать.

Іван Михайлович Ігнатенко, - кожевник, теж сидів і банато чого розказував. Харч, каже: самі покидьки, та й тиж пучка...

А голод.... голод великий був. Пекли лятанці із сушеної і товченої браги. "Сталінцями" називалися.

Я на роботу в міськраду або через Перекоп ходив, або Труфанкою. Дивлюся: там один лежить, там другий. А найбільше мерло під торгсінном та на базарі.

Ми колись зібрались випити, ... Я, Півоваров Петро, Горошко Василь з Пилипенської, Рудецький, Жук з пожкоманди, начсоюздруку Ховратенко, голова міськради. Так нам з підсобного господарства всього-навсього тільки одне відро картоплі й дали. І огірків тільки відро. Хліба було зовсім трохи. Ото й уся закуска. Так що голодно було всім.

Мені теж тугувато приходилось. Я хоч і вхожий був у райком, а пайка спочатку не було. Бо в мене "положення не важне-служачий". А от якби партработник, або там ще якийсь придурок - "другое дело".

А райком пайки получав. Ще й які пайки! Знаєте, приказка була: "п'їду в райком за пайком." А тоді мені начальник союздруку й каже: переходь до мене, то й ти матимеш хлібні карточки. Я й пішов. А з хлібом - уже й ми герої.

Так що голод був великий. А балакати про нього було не сміш, не дозволялося. "На щот цього було строго". Був я раз на бюро райкому, а завгосп із лікарні, Терентій Карпенко, на те бюро за-пізнівся і почав оправдовуватися перед секретарем. Каже: "Іду, а на Замковій греблі лежить мертвий - ото я й вернувся сказати конюхові, щоб його забрали. Дійшов до нарсуда - ще двоє лежить. Знов вернувся. Доходжу до аптеки - вже трое лежать... Ви ж самі казали, щоб "мертвеці не вались мертвимі". От я й вертався вертався сказати, щоб померлих з голоду прибравли."

Божечки, секретар аж підстрибнув на місці: "Як іє ето голодаючіє? Ето лодирі. У нас нет нікакого голода! Есть кулацкіі саботаж, і ми Іскоренім его".

Я уроді у справах в Харкові бував. Там теж "нехорошее дело з голодом було". Там є район такий - Шатиловка. Там зарі великі. Ото туди й звозили всіх мертвих з довколишніх вулиць. Харченко Іван поїхав у столицю по комерческый хліб та й упав мертвим. Його й одправили в ті зарі. А він узяв та й проснувся, та рачки, рачки і виліз з того кладовища. Ще й хліба купив і вижив. А його товариш не вистояв хліба, погіб.

Харченко розказував: хто на танковому заводі робив, тому нічого. Там одне пирожне 25 копійок коштувало. І бери скільки хоч. Ото як буханку комерчеського хліба розстараєшся та за рогом вулиці продаси, так на двадцять пирожних і вторгуєш. Багато так робило.

А ще я сотенним був - зганяв людей з підводами на різні роботи: скажімо, буряки возить з Гудимівки, чи там дорогу висипать. Моя сотня - Тросвящина і вулиці Пилипинська та Гудимівська. А жив я в Капрановому провулку. Зі мною рахувались, по батюшці величали, сам Біланов, начальник ДІМ, під козирьок брав. Принесу я йому

зведення скільки сьогодні померло, а він мене вітчиною пригос-
тить, коньячком, Ікрою чорною. Покуримо... Анікдотами розмінює-
мось. А мерло по моїх зведеннях не дуже багато: так десь десятки і
чотири-п'ять щодня. По селах мерли дужче.

А то раз викликає- я ж і сїдаю за його стіл по-понибратськи.
А він як скипить: "Встать! Смирно!" і показує мені якусь довідку:....
дана громадянину такому-то... А тоді як було: в довідках указували,
чи "лішон права голосу", із "якого сословія проходження", "какое
отношеніе к совласті" - все писали. Мене бухгалтер навчив і я
за "отношеніе" завжди писав - лояльное.

А трапилось те, що "лішонному аи права голосу" написав
"нет, не лишався". А написав це із справки, виданої депутатом
Харченком. Так я мерціи в міськраду, знайшов ту справку, приніс.
Він прочитав і каже: "Ти не віновен, а с тем мы разберьомся", і
дав мені закурить ще й коньячку капнув.

Хороший був чоловік. Строгий, а не жадний.

Із спогадів Григорія Іхимовича Фрол
м. Лебедин

Це я по нещастю в Лебедині окопився. Сам же я межирицький. Село наше козацьке, ще й по нині там зберігся козацький поділ на сотні. Рід наш і давній, і видний. Прадід мій був козаком. На той час земельні наділи в козаків становили 25 десятин. Дід Сергій більше думав про чарку, ніж про господарство. Тож коли батькові довелося хазяїнувати, то мав він в трьох руках по три четверті десятини. Свого хліба Інокли тільки до Різдва й вистачало. А бач всеодно пустили під один ранжир-куркуль. Оддайте, кажу, хоч оті законні сім тисяч за те що нашу худобу забрали, і хату, і те що в хаті. Тепер за ті сім тисяч хліба що одні підатаники купиш, та для мене і то гроші. Не положено, кажуть. То куркулям гроші сплачують, а у нас хату забрали за несплату податків. Ось як! А хліба його можна сплатить як той податок втричі більший, ніж усе господарство коштує.

А причепилися до батька через церкву. Батько прислужував у Преображенській церкві, а тоді таких власті дуже ненавиділи. На батька казали-опіум. Батько їм на те: "Я за діток своїх молюсь, за їхнє здоров'я Бога прошу. П'ятеро їх у мене: Іван, Федір, Гриша, Михайло та Настя. І всі слабенькими дуже вродилися.

Скільки тоді людей із світу зігнали! Я теж до того лиха причетний. Влада мене сотенним настановила. Це тільки звучить мовби героїски-сотенний! А насправді це розсильний од сілради по своїй сотні: повістки розносити, в сілраду когось там викликати... А чергувати в сілрадї треба було безвилазно. Сілрадінці цілу ніч п'ють та голосують кого і коли розкуркулювати, а ти сиди і жди остаточного рішення. Прийду додому та вже наплачуся-наплачуся. Ну звідки така біда на наші голови?

Єдина в нас багатство в дворі було - це кінний однолемішний плужок "саковський". Не ореш, а граєшся. Кинеш чипіри то він і сам оре. Ото як уже побачили, що й нас із світу зживуть, батько й каже: "Бери, Гриша, на воза плужок та два мішки збіжжя - мовби в поле сіять їдеш. Мішок проса завезеш сватам у Падалки, нехай про чорний день приховають. А другий мішок із конопляним сім'ям - у Михайлівку.

В одному місці два мішки ненадіжно ховать. Знайдуть і обидва заберуть."

Зробив я так як батько велів, а плужка у прок укинув. Бери його прах -всеодно одберуть.

Повертався додому, а мене люди перестрівають: "Не їдь, хлопче, додому. Вас саме собашники розтягують то заодно й коня заберуть, і воза. Ти краще в Лебедин їдь, та продай їх там хоч і за безцінок - хоч якусь копійку та матимеш. А так - пропаде.

Не послухав я мудрих людей. Навпави галопом погнав коня додому. Аякже, дома горе, а я десь вештаюся. Тільки - ні під"їхав, а соба шники уже й вчепилися за уздечку: от добре що ти приїхав. До батька аж сичать наемцями: "Ну що, захистив тебе твій Бог од пролетарського возмездя?" Це так і Сорока, і Шумило, і Хомич з вісімнадцятої сестні сичали. А всього розкуркулявачів душ 10 було. Крім тих мішків, що по ладях я одвіз батько ще мішок у клуні під кулями заховав. Каже: "Хай мене, Бог простить: не собі ховав, а діткам. По десять кїл на душу. Може х викинуть?" Так де там! Сорока швидко знайшов батькові схови.

З того часу й почалися для нас муки. Хто раніше пїшов із світу- раніше й розпрощався з ними, а за мою долю вони вчепилися надовго. Ходили по квартирах в Межиріччі, в Киселівці, потім в Лебедин перебралися на Новонетрівську вулицю. Та Сорока і тут нас винював. Прийшов з активісткою Шкарупиною вона по вулиці Карабанівка жила і ще раз пограбував. Я в той час за Штенівкою наймитував і заробив мішок гороху і справив костюм. От Сорока з Шкарупиною усе й забрали. Так ми тоді всі й покотили в Харків на заводи. Там і вижили. А батько лишився в Лебедині. В Чернецькому робив у полі. На разовій казенній балахні й ноги витїг. Не знаємо де його й кісточки тїють. То я вже пізній настав могилку поряд з материню та й провів її в поминальні дні.

Мати за свій вік більше 20 квартир помїнила. Пенсії рївно десятка, а квартира коштувала 25. Як хочеш так і живи. Михайла на війні вбито.

Може б за сина більше платили, так військовикат вперся: "Нет у нас Срола Михаила. Нет и не было. Есть Михаил Фролов". А хіба мати винна в тому, що військові писарчуки писали українські прізвища на своїй копил?

Тільки ми з Довгалівки перейшли на квартиру в Ламахівку аж тут війна. На другий день я вже на одпращі був. Бач як. І Куркуляка, І "злочинний елемент", І "плательщик налогів", а як смалення запахло в перший же день зашилили.

Дали пляшку "горючки", гашетівку, 20 патронів І вперед, Грицьку, в лоб на танки.

Полон, Сурак, Брянськ. Кров, лайка, зойки стогін, мать-перемать... А закінчилось все це після трьох місяців війни тим, що сидимо у якійсь вирві закривавлені, а зверху конда: "Русь, вилазь".

Далі концтабір, голод, холод, знущання. Ноги опухли майже так, як І в 33-му. Далі шолохи І опинився аж у Браїллі. Колав протитанкові рови понад Ла-Маншем. Потім союзницький десант, ще один полон, уже американський, І роботи в казармах коло Ліверпуля. Хліб тракторною молотаркою молотили, худобу порали. Якщо хтось мріяв про комунізм, в розумінні земного царства, так я його отам бачив І пожив у ньому. Ребили по своїх силах, годували через кожні дві години. І не абитим, а людською хорошою їжею. Як дві години минуло так господар І несе корзинку бутербродів. Вдігли нас пристойно, ще й заробітну плату платили. Обіди варили самі. З свининою. Навіть англичани ходили нашого борщу їсти.

Хліба вволю. Дивина: я в себе вдома, в Союзі, в хлібній країні хліба не наїдався, а в Англії їж - не хочу.

А тоді приїхали в табір радянські агітатори. Батиню привезли, молитовнички нам роздали. "Моліться, накуть, руські ринарі, Богу, що він од смерті вас порятував І просить, щоб допоміг благополучно додому, до своїх діточок повернутись. Батьківщина-мати їде своїх героїв".

Думаю: бубоніть, бубоніть. Я радянського раю вже отам на -

на власну жалуну злі"явся.. Розмір: шість на чотири, як із сирязьбою разом. Як викинути під та сінці, то лишиться тільки дванадцять квадратних метри. А на тих метрах: я з женою, четверко дітей, парализована мати, і немінна теща і двійко козенят коло полина.

Мені ще сира земля сниться. Небагато вже осталося козакувать.
 А доживаю віку з єдиною надією: ^{скоро} чи звільниться Україна від своїх гнобителів. Вірю: скоро. Хоч правду кажучи мені од тих гнобителів навіть слова покаятися не треба. Мені оце якби кáзка швидше окотилася, щоб м'ялочки діддати. З молочком воно знаєте веселіше.

Із спогадів Олексія Івановича Ярошенка

з вулиці Охтирської /Леніна/

Вночі забрали батька. Хто забирав? Петро Кухан та ще з ним "стрибків" душ п'ятеро. "Стрибки" - це була така добровільна поміч міліції. Вони й самі були голодні, то, арештовуючи когось чи виганяючи з хати, щось украдуть чи одберуть - тим і живились. Щоб їх сира земля переїла, і кисточки їхні, і пам'ять про них... Кухан цей було: "Я - фроловець! Я- партизан!" Може й партизан, та тільки навщо запіччя перекопувать, навщо дітей під наган ставить? Люди з голоду пухнуть, а в нього шия, як в бищори, ніс червоний, ще й горілкою від нього за три версти несе.

"Збирайся і без ніяких запитань! - скомандували. - Там усе визнаєш!" З тих пір батька ми не бачили. Казали так і ж, як і він, нещасні, що бачили його виснаженого і хворого в болотах Біломор-каналу.

Другого дня Петро Кухан вигнав нас із хати. Сказав: раз хліба не здали - здасте хату. От і опинилась мати з трьома дітьми під тином. Та ми вижили, змилостивився дядько, який своїх дітей не мав. Ото він № підгодував нас трохи. Мати робила за Замковим мостом у дитбудинку на пилорамі. Платня ховч якась та була. На неї й старались купити хліба. Хлібний магазин був у теперішньому кафе, що навпроти магазину "Меблі". А чергу займали за два дні наперед. Довжина черги - аж до Миколаївської церкви. Хліба привозили одну кіну будку. Ото міліція та "стрибки" як налетіть, мовби щоб порядок наводить, самі хліб розберуть. Будка невеличка, а міліція та "стрибків", як вороння. Ото вони хліб рохватають, а ви - дожніть.

Вранці, було, вийдеш на вулицю / ми в Першому Парфіловому провулку тоді жили/, а під тином лежить чоловік п'ять або шість уже захололих. Це все люди зайшли. Та ще по хатах стільки ж - уже, так би мовити, своїх.

Добре хазяїнували...

Може, думаєте, нічим було людям допомогти? Якби ж то так. А то там, де тепер ^{залізничні} колії паливного складу та Будильського спиртзаводу, по обидва боки насипу такі кагати кукурудзи лежали - цілі гори. Іі

ще з осені там наверхали і до самого літа підводами возили в Будилку перероблять на спирт. Навпроти тих, почорнілих за зиму кагатів, через дорогу - високий паркан, а під ним - сотні нещавників вмирали з голоду. Ждуть: може, в когось впаде з воза качан - ото вже й чубляться за нього. Охороняли кукурудзу заводські сторожі та наряд кінної міліції. Вистоявав там днями і я, вижидючи слушної хвилини, щоб вкрасти качана. Були й такі, що вже не боялися нічого. Вони напружали всі останні сили, щоб переставити опухлі ноги-колодки і йшли прямо до кагатів, хапали ту чорну гіркоту і жадібно їли. Таких враз оточувала кінна міліція і засікала канчуками часто до смерті. Я тих нелюдів-катів добре знав по Лебедину. Ось ^{що} недавно помер один із тих бузувирів - Ткаченко, що пересікав нагайкою людям спухле від голоду тіло. Звірї, гірше звірів!

Як почалась посівна, то оцей куток Лебедина подався в Чернецьке на роботу. Там за вихододень з нормою давали миску висівчаної затірки. Що там тільки творилося! Я кілька разів туди ходив та на колінах просив начальство, щоб вписало в якусь бригаду, щоб і собі дотягтись до миски - не пощастило. Заслаблених не брали. А були й такі, що туди приїде, а далі сил не стало - лежить під конторою. То управляючий кричить: "Ану геть, куркульські лежебоки. Лежням затірки не буде!"

ЗАВІРЯЮЧИЙ НАЛИС

В даній справі пропущено

(п'ятдесят два)

52

« 16 » липня 2001

Посада

любовний спеціаліст

Підпис

Л. Руденко